

Jysk Ordbog – af hvem, til hvem og hvorfor?

Inger Schoonderbeek Hansen

The focus of this paper is on *Jysk Ordbog*, founded 1932 by professor Peter Skautrup, covering the western Danish dialects (spoken on the peninsula of Jutland), published on the website www.jyskordbog.dk. Due to the strong standardization of Danish since the beginning of the 20th century, the dictionary presents historic versions of the dialects that are hard to recognise by users nowadays. Two main questions arise: 1) who are the supposed user groups, and 2) how do the editors work on bridging the gap between the dictionary's user groups and the historical topic?

1. Jysk Ordbog anno 2020

Det primære formål med denne artikel er at give en status over *Jysk Ordbog*. Ordbogen udarbejdes på Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning på Aarhus Universitet; det var professor Peter Skautrup der initierede dataindsamlingen i 1932 ved det nyoprettede universitet. Jysk Ordbog var tiltænkt at skulle erstatte H. F. Feilbergs imponerende men (som Feilberg medgiver i titlen) stadig mangelfulde *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål* (1896-1914). Publikationen af Jysk Ordbog startede med udgivelse af fire prøvehæfter, *a-ankel*, i perioden 1970-1979. Trykning af ordbogen blev imidlertid vurderet som økonomisk uoverkommelig, ikke mindst på grund af de påtænkte dialektgeografiske kort og illustrationer. I mellemtiden er redaktionsreglerne i flere omgange blevet forenklet, og siden 2000 bliver Jysk Ordbog publiceret online (www.jyskordbog.dk/jyskordbog/ordbog.html). Siden 2017 foregår redaktionen i værktøjet iLEX, hvorfra ordbogen opdateres med nye artikler, inkl. kortmateriale, hver uge. I dag består staben af tre fastansatte redaktører (hvoraf én bl.a. også underviser), én sekretær og et antal frivillige, der bl.a. hjælper med at digitalisere nogle af vores data.

I nedenstående redegørelse står to spørgsmål centralt: 1) hvem er ordbogens tilsigtede brugere, og 2) hvordan arbejder redaktørerne med at bygge bro mellem ordbogens brugergrupper og dens historiske emne? Artiklen kommer først og fremmest ind på hvem der redigerer Jysk Ordbog, og hvilke data der ligger til grund for den. Dernæst belyses hvem Jysk Ordbog gennem tiden har været tilsigtet, dvs. fra den første prøveredaktion til onlinepublikationen i dag. Endelig diskuteres ordbogens eksistensberettigelse og mulige input til dens fortsættelse, og overlevelse.

2. Jysk Ordbog – af hvem?

Indsamlingsarbejdet til Jysk Ordbog, der stod på i nogle årtier, havde to hovedformål. Dels havde det et konserveringshensyn: ”Hvis ikke vi tar dette arbejde op nu, vil det om en halv snes år være forgæves at forsøge, for så vil de værdifuldste meddelere være døde” (Skautrups note til medstifterne i 1932; Hansen 2011:300). Dels havde det et leksikografisk hensyn, nemlig en mere fuldstændig optegnelse af de jyske dialekter i forhold til Feilbergs ordbog (jf. Hansen 2011:306). Skautrup forudså imidlertid også at det daværende Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning kunne udføre andre opgaver, herunder udgivelse af bl.a. dialektmonografier og ældre jysk dialektlitteratur (Jysk Ordbog 1970, Bd. I, hæfte 1:V).

En stor del af de data der blev samlet ind, findes i dag i seddelsamlingen (14 skabe med kartoteksskuffer i træ) der indeholder ca. 3,1 millioner kopier af eller excerpter fra kilder der hovedsageligt dækker perioden 1700-1930. Den består af både skriftlige og ”mundtlige” kilder inden for bl.a. jysk skønlitteratur (fx St. St. Blicher, Jeppe Aakjær, Jens Thise), jyske folkeminder og folkeeventyr (fx indsamlet ved Evald Tang Kristensen) samt dialektbeskrivelser og dialektordbøger, herunder ”punktoptegnelser” (fx ved Casper Schade, Arne Espegaard, Ella Jensen, Peter Skautrup). Seddelsamlingen suppleres med spørgelistebesvarelser fra meddelere født hovedsageligt 1880-1920, indsamlet af centret i perioden 1949-2014, og med ca. 1.000 båndoptagelser af meddelere fra Jylland født i årtierne omkring 1900, indsamlet i perioden 1960-1990. Endelig bliver dataene fra seddelsamlingen suppleret med H. F. Feilbergs ordbog som konsulteres ved redaktion af ethvert lemma (de fleste af Feilbergs kilder er desuden excerperet til seddelsamlingen).

Jysk Ordbogs datagrundlag må siges at være overordentlig omfangsrigt, men imidlertid også heterogent (Bjerrum 1975:100) hvorfor der i redaktionen tages højde for princippet om dataenes repræsentativitet (jf. van Keymeulen 2017:52). For som Bjerrum med rette skriver i sin anmeldelse af Jysk Ordbogs prøvehæfter: ”[ordbogen] er [...] ikke en registrant over alle et ords eller en betydnings forekomststeder; at et sted ikke er nævnt, behøver ikke at betyde, at ordet ikke findes det pågældende sted [...], ordet er blot ikke optegnet i de til rådighed stående samlinger” (Bjerrum 1975:102). Desuden er perioden for indsamlingsarbejdet samt tidsangivelser som ”vor tid” (Jysk Ordbog 1965:5) og ”yngre”, ”ældre” i ordbogen i dag vigtige opmærksomhedspunkter for redaktionen af en ordbog med en så relativt lang historie som Jysk Ordbog¹.

¹ Opmærksomheden på ordbogens og dens datas tidsperspektiv understøttes af Henrik Hovmarks konklusioner når han reflekterer over begreberne diakroni og synkroni i forbindelse med udarbejdelsen af Ømålsordbogen (Hovmark 2006).

3. Jysk Ordbog – til hvem?

Det er først i den nyeste onlineversion (herefter Jysk Ordbog 2017) Jysk Ordbogs tilsigtede brugergrupper ekspliciteres:

Jysk Ordbog henvender sig til alle brugere med interesse for de jyske dialekter fra ca. 1700 til ca. 1930 og for landbefolkningens kultur- og samfundsforhold i samme periode (før landbrugets industrialisering). [...] Sprogforskere, historikere og museumsfolk ville kunne bruge ordbogen som indfaldsvej til relevante emner med henblik på efterfølgende benyttelse af ordbogens kilder (se www.jyskordbog.dk, under Velkommen til ordbogen).

Derimod bliver målgruppen overhovedet ikke nævnt i ordbogens prøvehæfter 1970-1979 (herefter Jysk Ordbog 1970). De daværende redaktionsregler favoriserede imidlertid i høj grad fagfolk med ordbogserfaring (filologer). Artiklerne har ofte omfattende redegørelser for ordenes etymologi og evt. forekomst i ældre dansk – som i *Ordbog over det Danske Sprog*, hvor Skautrup 1924-28 var redaktør (jf. ODS XXVIII:103). Betydningsangivelser og forklaringer var undertiden vidtløftigt formuleret, med omfattende anvendelse af forkortelser og faglige betegnelser. Den anvendte lydskrift var stort set kildernes egen, nu og da meget detaljeret og vanskeligt sammenlignelig med andre kilders. De valgte citater havde ikke kun til opgave at uddybe betydningsangivelsen eller forklare kontekst, men også at påvise ordets forekomst i alle dele af det angivne brugsområde.

Den første onlineversion ordbogen fra 2000 (herefter Jysk Ordbog 2000) blev publiceret i, var baseret på de nye redaktionsregler fra 1980, dvs. den tilstræbte større enkelhed og overskuelighed for bedre at nå ikke-fagfolk. I dag tjener ordbogen et polyfunktionelt sigte: den er primært målrettet den almindeligt interesserede bruger (reception og oversættelse af jyske tekster) og dernæst den interesserede detaljeorienterede kollega (sprogforskning). Den kan også anvendes til undervisningsbrug (NLO:201).

4. Sammenligning af Jysk Ordbog 1970, 2000 og 2017

I det følgende sammenlignes de tre forskellige udgaver af Jysk Ordbog med udgangspunkt i pronomenet *a* 'jeg' (se tabel 1).

Udgave	1970	2000	2017
Format	Trykte prøvehæfter	Onlineversion 1.0	Onlineversion 2.0
Omfang (antal linjer)	166	51	5-43 ²
Grafisk materiale	Signaturkort, illustrationer	Fladeudfyldte kort	Fladeudfyldte kort
Henvisninger	Tekstuelle referencer	Tekstuelle referencer	Link + tekstuelle referencer

Tabel 1: Pronomnet *a* 'jeg': overordnede forskelle mellem Jysk Ordbog 1970 samt 2000 og 2017.

Som tabel 1 viser, er der temmelig stor forskel på hvor omfangsrig de tre udgaver er, og ikke mindst i hvor høj grad artiklen *a* muliggør differentieret brug. Fx har dialektgeografiske kort fra start af været én af Jysk Ordbogs forcer. Marie Bjerrum skriver:

Jysk Ordbog er overordentlig righoldig på både ord og betydninger; kortene, som er af behageligt tilsnit med hensyn til størrelse og signaturtæthed og -tydelighed, er et fint illustrationsmateriale, som giver en god oversigt over de enkelte betegnelsers udbredelse, langt bedre end en opremsning af forekomststeder i de enkelte artikler ville have kunnet gøre det (Bjerrum 1975:101).

De kort Bjerrum omtaler, er ikke de få skraverede, men de dengang almindelige signaturkort (fx vedr. udtale af *age* eller synonyme af *abraham*). Redaktørerne har siden skønnet at signaturkort er vanskelige at overskue og fortolke for den almindelige bruger hvorfor der i ordbogens onlineversioner, Jysk Ordbog 2000 og 2017, bliver bragt standardiserede, fladeudfyldte kort som indeholder oplysninger redaktøren har fortolket (én- eller tofarvede kort vedr. udbredelse, flerfarvede kort vedr. udtale). Det har indtil videre ikke været muligt at finde ressourcer til at bringe hverken illustrationer eller synonymkort i onlineordbogen (jf. Bjerrums rosende omtale af dem i 1975:101).

² Er artiklen udfoldet, fylder den 5 linjer; er den fuldt udfoldet, fylder den 43 linjer.

I tabel 2 vises den drastiske ændring af både ordbogens makro- og mikrostruktur der blev foretaget med overgangen til onlinepubliceringen så en bredere brugergruppe kunne nås (jf. citatet i afsnit 3). Det gælder en forenkling af homonymindekset: Pronomenet *a* er i onlineversionerne kun ét ud af fire homonymer på grund af forbedret henvisningsstruktur; fx er *III a* med henvisning til verbet *ae*, hvis almindelige udtale er [a·], flyttet til *I.ae* verb. Artiklernes hoved er blevet mere overskueligt; udtalen er visualiseret på udtalekort, der popper op i separate vinduer ved siden af artiklen, og eksempler, samt undtagelser og kommentarer til udtalekort bringes i et notefelt, som kan foldes ud eller ej. For pronomenet *a*'s vedkommende er særlig brug i oblik form placeret i såkaldte ”plankeafsnit”, dvs. dobbelte, lodrette streger nede i kroppen hvor der redegøres for specifik syntaktisk brug, betydningsnuancer mv. Artiklens hals er rensset for historik uden særjysk relevans, og i kroppen skelnes tydeligere mellem betydninger, alle med rigsdansk, og plankeafsnit. Desuden er eksempelmaterialet i form af citater kraftigt reduceret; de skal så vidt muligt bidrage til belysning af ældre landbokulturs livsvilkår og tænke måde. Og endelig er skriftbilledet forenklet væsentligt idet der anvendes typer fra samme skriftfamilie i tydeligt adskilte varianter, fx kursiv for lydskrift og antikva for oversættelser. Dette bevirker at helhedsbilledet er mere ensartet i onlineversionerne end i 1970-versionen.

Udgave	Omfang		Omfang	
	1970	(antal linjer)	2000 og 2017	(antal linjer)
Homonym	”a pron.” er 1 ud af 10 homonymer		”a pron.” er 1 ud af 4 homonymer	
Hoved	udtalegengivelse + 2 delkort; beskrivelse af oblik form; 9 særafsnit ³	87	udtalegengivelse + link til 1 kort; beskrivelse af oblik form, inkl. reference til noter	8-9
Noter			1 note	3
Hals	6 historiske former, reference til <i>jeg</i>	4	4 ældre jyske former	3
Krop	3 betydninger: alm., etisk dativ, oblik	74	1 betydning, inkl. 2 ”plankeafsnit”	35

Tabel 2: Pronomenet *a* ’jeg’: sammenligning af makro- og mikrostrukturen i Jysk Ordbog 1970 samt 2000 og 2017.

³ Ét særafsnit om enklisestød og otte særafsnit om påfaldende syntaktisk brug af pronomenets *a*'s bøjningsformer, alle med fyldige eksempler.

De reviderede redaktionsregler og -praksis (jf. Arboe & Sørensen 2001:11) lagde større vægt på ordbogens primære målgruppe: *alle* interesserede. Det har ud over de nævnte forenklinger medført reduktion af ordbogens fagterminologi, afkald på et særskilt forkortelsessystem og øget henvisning til relevant faglitteratur. I forbindelse med udviklingen af redaktionsredskabet iLEX havde redaktionen igen den almindelige bruger i fokus: Ordbogens onlineportal blev gjort mere informativ, og ordbogsfelter og link til det forskellige kort- og kildemateriale fremgår tydeligt og er i overensstemmelse med praksis på andre onlineportaler. Så tilgodeses den almindelige bruger ved at feltet BETYDNING altid er foldet ud; det tjener brugerens behov for at kende et ords betydning. Derimod kan den mere detaljeorienterede bruger folde feltet UDTALE og BØJNING ud hvorefter der er adgang til ordbogens kortmateriale, oversigt over områder, kilder, etymologi mv. Ydermere har brugerne adgang til den resterende anden halvdel af ordbogen da de endnu ikke færdigredigerede artikler er tilgængelige via såkaldte ”artikelstubbe”, dvs. forkortede opslagsord med indikation af ordklasse, ultrakorte angivelser af ordets betydning(er) og udbredelse (jf. Bøggild-Andersen et al. 1989-1990). Jysk Ordbog består af ca. 24.200 færdigredigerede ordbogsartikler (A-K), og der er 60.643 tilgængelige artikelstubbe (L-Å) (februar 2020). På grundlag af dem forventes ca. 20.000 artikler redigeret, resten vil enten blive medtaget i plankeafsnit under andre opslagsformer, eller helt droppet (fx ad hoc-materiale).

5. Jysk Ordbog – hvorfor?

Jysk Ordbogs konserverende formål, som det fremgår af de omfattende samlinger af ældre jysk dialekt (seddel-, bånd- og spørgelistesamlingerne, se afsnit 2), bidrager positivt til dens samfundsmæssige forpligtelse om at værne om en vigtig del af dansk kulturarv (jf. Grønvik 2016:51 f.). Den fortløbende redaktion stiller essensen af dette materiale til rådighed for offentligheden mens samlingerne er tilgængelige for alle der ønsker at undersøge enkelte emner nærmere, blot man møder op på Centret i Århus! Det omfattende datamateriale (herunder de 3,1 millioner sedler) er nemlig ikke blevet digitaliseret, og det egner sig formentlig heller ikke til uredigeret at blive lagt online; materialet fordrer leksikografisk tolkning (jf. Alfort 2016:13) og kulturhistorisk perspektivering.

Der er en række udfordringer forbundet med det store ordbogsprojekt. Dels er der ordbogens objekt, jysk dialekt, dels ordbogens organisatoriske virkelighed. I takt med de stærke standardiseringstendenser i Danmark (jf. Pedersen 2003) er det jysk ordbogen beskriver (perioden 1870-1920), ikke længere (i samme udprægede grad) genkendelig for ordbogens brugere i dag. Ressourcerne til de tre dialektordbøger Danmark er rig på (*Bornholmsk Ordbog*, *Ømålsordbogen* og

Jysk Ordbog), er endda geografisk og organisatorisk spredte: De udarbejdes ved tre forskellige centre der huses af to forskellige universiteter. Fælles for projekterne er imidlertid at de dokumenterer (traditionel) sub-standard, som, på nationalt plan, hverken har den anerkendelse eller prioritering standardsprog har, bl.a. til at modtage økonomisk støtte. Så har den danske stat ingen særlig pulje til understøttelse af danske dialekter (fx som regionale sprog). Derimod har sub-standard sønderjysk i Nordtyskland international anerkendelse (Moseley 2010) og dermed også bedre mulighed for støtte.

Længerevarende projekter som Jysk Ordbog egner sig ikke til ekstern finansiering, for diverse fonde tildeler generelt midler til kortere projekter med en politisk eller dagsaktuel diskurs. Endelig er hele leksikografien under pres, for når en ordbog én gang er publiceret online, skal der ikke flere ressourcer til? Helt så enkelt er det ikke: ”Computere er notorisk uintelligente, så uden [leksikografisk] viden og indsigt bliver værktøjerne aldrig tilfredsstillende” hvorfor der er ”stor brug for folk med leksikografisk og anden sproglig viden og kunnen inden for den sprogteknologiske branche” (Alfort 2016:13).

6. Afslutning

Hvordan kan Jysk Ordbog komme i mål? Det er ressourcekrævende at lave ordbog, at rekruttere nye ordbogsredaktører, og karrierevejen på universiteterne er vanskelig, lang og uvis. De omfattende og unikke samlinger dialektordbøgerne i Danmark, herunder Jysk Ordbog, bygger på, bør udnyttes endnu bedre. Der bør være en større, og fornyet, offentlig bevågenhed til projektet og dets samlinger, *positivt* formidlet: mindre fokus på projektets lange tidsperspektiv, større fokus på projektets unikke indblik i jysk almuelliv. Således udnyttes Jysk Ordbogs og *Ømålsordbogens* båndsamling for tiden i to forskellige ph.d.-projekter: Yonatan Ungermann Goldshtein, Aarhus Universitet, og Rasmus Puggaard Hansen, Universitetet i Leiden, Nederlandene. Trods begejstringen for den viste interesse i og det intelligente arbejde med materialet lægger det uvilkårligt, og ved siden af redaktionsarbejdet, beslag på de faglige ressourcer, akkurat som rekruttering gør det.

Det nye redigeringsværktøj iLEX (jf. Sørensen 2019) har medført øget optimering af redaktionen og af brugerhensynet. Udbyttet for brugerne igennem en frugtbar ordbogsoplevelse kan utvivlsomt løbende forbedres ved mindre justeringer af webportalen og redaktionsreglerne, især hvis ændringerne kunne baseres på brugerundersøgelser.

Litteratur

Ordbøger

- Jysk Ordbog. Kilder og fortegnelser m.m.* (1965). Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning (udg.). Århus: Universitetsforlaget i Aarhus.
- Jysk Ordbog* (1970-1979). Bind I, hæfte 1-4. Prøvehæfte. Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning (udg.). Århus: Universitetsforlaget i Aarhus.
- Jysk Ordbog* (2000 ff.). Rasmussen, Ove, Viggo Sørensen, Torben Arboe, Inger Schoonderbeek Hansen & Nina Grøftehaug (red.). Grundlagt af Peter Skautrup 1932. Århus: Peter Skautrup Centret, Institut for Kommunikation og Kultur, Aarhus Universitet. <www.jyskordbog.dk/jyskordbog/ordbog.html> (februar 2020).
- NLO = *Nordisk Leksikografisk Ordbog* (1997). Henning Bergenholtz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson & Bo Svensén (red.). Oslo: Universitetsforlaget AS.
- ODS = *Ordbog over det danske sprog* (1956). Grundlagt af Verner Dahlerup. Bd. XXVIII: Liste over forkortelser med lydskrifttavle og en efterskrift. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Gyldendalske Boghandel.
- Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omkringliggende øer* (1992 ff.). Bd. 1-12 samt Tillægsbind. (i de senere år:) Gudiksen, Asgerd, Henrik Hovmark & Karen Margrethe Pedersen (red.). Center for Dialektforskning (tidl. Institut for Dansk Dialektforskning), Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet. København: C.A. Reitzels Forlag (bd. 1-8 og Tillægsbind), Odense: Syddansk Universitets Forlag (bd. 9-12).

Anden litteratur

- Altoft, Esben (2016): Ord og IT. I: Asgerd Gudiksen & Henrik Hovmark (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi* 13. København: (I samarbejde med) Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet, 13-25.
- Arboe, Torben & Viggo Sørensen (2001): Jysk Ordbog – præsentation af og kommentar til netudgaven. I: *LEDA-Nyt* nr. 32: 8-15.
- Bjerrum, Marie (1975): Anmeldelse af Jysk Ordbog I 1-2. I: *Danske Studier* 1975: 98-103.
- Bøggild-Andersen, Boel, Nina Grøftehaug, Anker Leo Jensen, Ester Andersen & Hanne Bønløkke Andersen (1989-1990): *Indeks til JYSK ORDBOGs seddelsamling*. Bd. I-IV. Århus: Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning, Aarhus Universitet.

- Grønvik, Oddrun (2016): Vitskappleghet og samfunnrelevans for store ordboksverk. I: Asgerd Gudiksen & Henrik Hovmark (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi* 13. København: (I samarbejde med) Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet, 13: 27-61.
- Hansen, Inger Schoonderbeek (2011): Livslange indsatser – om arbejdet hen imod Jysk Ordbog. I: Torben Arboe & Inger Schoonderbeek Hansen (red.). *JYSK, ØMÅL, RIGSDANSK mv. Studier i dansk sprog med sideblik til nordisk og tysk*. Festskrift til Viggo Sørensen og Ove Rasmussen. Århus: Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning. <www.jysk.au.dk/publikationer/oversigt> (februar 2020).
- Hovmark, Henrik (2006): Ømålsordbogen mellem synkroni og diakroni. I: *LexicoNordica* 13: 129-145.
- Keymeulen, Jacques van (2017): The Dialect Dictionary. I: Charles Boberg, John Nerbonne & Dominic Watt (red.): *The Handbook of Dialectology*. Oxford: John Wiley & Sons, Inc.: 39-56.
- Pedersen, Inge Lise (2003): Traditional dialect of Danish and the de-dialectalization 1900-2000. I: *International Journal of the Sociology of Language* 159: 9-28.
- Sørensen, Viggo (2019): *Redaktionsregler for Jysk Ordbog i iLEX-regi* <www.jysk.au.dk/publikationer/retningslinjer-for-jysk-ordbogs-redaktion> (februar 2020).
- Moseley, Christopher (ed.) (2010): *Atlas of the World's Languages in Danger*. 3. ed. Paris: UNESCO Publishing <www.unesco.org/new/en/culture/themes/endangered-languages/atlas-of-languages-in-danger>.

Inger Schoonderbeek Hansen
 lektor, ph.d.
 Peter Skautrup Centret, Aarhus Universitet
 Trøjborgvej 88
 DK-8000 Aarhus C
jysis@cc.au.dk